

ՌԻՍՈՒՄԵՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՐԱԿԱՆԱՅ ԽԱԶԻՑ

ԱՆ՝ յարգելի է ո՛ր և է նշար նախնեաց մերոց՝ որ ի սպառիչ ճիւղանաց ժամանակին ազատած՝ կը հասնի մինչ առ մեզ. և որչափ պարտուկան ենք չար ժամանակաց ձեռքէն փրկել մեր նուիրականքը, ոչ միայն ամենայն խնամով պահելով, այլ և մեծաշնն ընծութեամբ ճգնելով ուսումնասիրել: Այս նշարաց մին է նաեւ ազգային երաժշտութիւնը, որ իր խաղերու ձեւերով, մինչ առ մեզ հասնի է ի ձեռն եկեղեցական գրոց. թշուառաբար իրենց գիտութիւնը պարզող՝ կատարեալ գրուած մի ի նախնեաց չգտնուեցաւ ցայսօր, որով անոնց վրայ ունեցած գիտութիւննիս, զլիաւորաբար երգեցողութեան ուսուցչութեամբ և աւանդութեամբ է միայն: Արտաքին երգոց գրութիւնը եւս նոյն խաղերով կը

գրուէին, չունենալով այլ նշանագիր, ինչպէս կ'երեւի ի ձեռագիր Մանր-նշանումս:

Թէ որչափ բարձր տեղի կը բռնէ երգը և երգեցողութիւնը ընդհանուր մարդկութեան մտաց և սրտից վրայ՝ յայտ է ամենուն. ապա մեծի հետազոտութեան արժանի համարուելու է այսպէս ի միման մտացեալ այսչափ կարեւոր մասն մի գիտութեան. և այնչափ առաւել՝ որչափ մեր երանաշնորհ մեծ հայրապետաց հանճարեղ մտաց արգասիքն է, և նոցա համբուրելի նշխարաց անժանօթ մտացեալ աւանդ մի, և մեր տաճարաց յափըշտակիչ զարդն:

Եղան արպարեւ ի սկիզբն դարուս ճարտար երգիչք և երգահանք, որք անկատար զտնելով ի նախնեաց առ մեզ հասած խաղերը, գովելի ճգամք փափաքեցան եկեղեցական երգեցողութեան կատարեալ նշանաւ ձեռք ստեղծել. և հնարեցին և յօրինեցին հայկական երաժշտութեան կանոնք և նշանաւ: Եւ ցայսօր ազգային եկեղեցին ունեցաւ յաջորդաբար իրեն տաղանդաւոր երգահանքն, որք իրենց յատուկ կամ նմանաձեւ նշանօք ու կանոնօք ի գրի առին և ուսուցին զերգս, որոց անունքն և արդիւնքն արդէն իսկ հրատարակեցան ի լրագիրս, և ծանօթք են հասարակութեան: Բայց առանձին գրուատեաց արժանի կը համարուի:

րիմք գեծ. Մ. Տնտեսան, շարականաց և խաղերու կարեւորութիւն տալուն և նոցա վերայ ուսումնասիրած գովելի գրութեանցն համար, զորս հաւաքած է Նխարարի երգոց Հ. Եկեղեցոյ, տպ. 1895. Կ. Պոլիս:

Ժամակարգութեան նոր հրատարակութիւնը, որոյ վերայ մեծապէս աշխատուած է և մեծագոյն համբերութիւն թափուած խաղից ճշգրտեան, եթէ՛ նոցա տեղեաց և թէ՛ ձեւոց նմանութեան ընդ ձեռագիրս, որոց շատերը ամենեւին նորք են ցարդ ի տպագրեալ շարականաց, ինչպէս պիտի նշանակենք և յետոյ, յորդորեցին զմեզ՝ այն աղօտ լոյսն որ յաւանդութենէ հետեալ էր առ մեզ, և մեր ըրած փոքր խուզարկութիւններ ծանօթացնել և հասարակութեան, յուսով՝ որ զիտնագոյնք յարուեստի երաժշտութեան, քան զմեզ մեծ տաւորագոյնս մերձեան նորա ճշմարիտ հասողութեան:

Բայց յառաջ քան զմեր մուտս ի խուզարկութիւն Հին Հայկական խաղերուն և նոցա զօրութեանց, որովհետեւ աղբի երգահան վարձապետաց և նոցա զործոց և արդեանց յիշատակութիւն մ'ըրինք՝ ներուի մեզ խօսել Նիկողայոս Ս. Թաշճեանի, Դասագիրք եկեղեցական ճայնագրութեանէ Հայոց, տպագրեալ ի Վարդաշապատ՝ զրոց վերայ, որովհետեւ մեծ և հիմնական յեղափոխութեան մի պատճառ եղաւ այն ազգային եկեղեցական երգեցողութեան. նորա օրինոց տպագրեցան եկեղեցական մատենաք, Շարական և Դպրութեան գիրք, և անոնցմով կ'ըլլայ եկեղեցական երգեցողութեան ուսուցչութիւն:

Փափաքելի է ինձ պարզ ճշմարտութիւնն ի լոյս հանելու մտք, և միանգամայն չղաւնալու այնմ՝ որուն գիւտն է արդարեւ այն զասագրոց վարդապետութիւնն, եթէ կայ արդիւնք և փառք մի այն հնարողութեան մէջ, և յայտնել թէ թիւ արժէք ընծայուած էր այնմ:

Դժանօթ է հասարակութեան Հ. Մինաս Վ. Բժշկեան՝ իւր ժողովրդական գրքերով, բայց եթէ անձանօթ ըլլայ ի քաղաքաց քաղաքաց նորա երգեցողութիւնն, այլ ցայսօր կը յիշուի ի Տրապիզոն և ի բովանդակ

Տարիա նորա եկեղեցական երգոց ուսուցչութիւնն. և ամօք յառաջ պատիւ ունեցանք բարձրաստիճան ազգային եկեղեցական և աշխարհիկ այցելուաց վանացս՝ ցոյց տալ Բժշկեան Հօր ձեռագիր երաժշտութեան գիրքն, որ և Չայնագրութիւն:

Բժշկեան Հօր սոյն երկասիրութիւնն յօրինուած է 1815 թուականին, ի կաթողիկոսութեան Տեառն Եփրեմայ, որուն յառաջաբանին մէջ կը կարդանք. «Ոմանք ուսումնասէրք զովելի ազգասիրութեամբ միաբանեալ ձեռնու եղեն մեզ. մանաւանդ լուսաճողի Անտոն Զկէպի Տիպեան, որպէս զի այն պիտի ոճով շարարենք, որ ըլլայ ուսումնական, և միանգամայն զիւրմբոնելի ամենեցուն»: Աստի կ'երեւի թէ Բժշկեան Հայրն ի Կ. Պոլիս յօրինած է իւր երաժշտութեան գիրքը. և զի ունեցեր է իրեն ձեռնառու անձինք, Հետեւաբար հարկ է եղած չղանալ նոցա՝ յօրինուածոյն օրինակը. և այս օրինակութեանց մին անցած պիտի ըլլայ Թաշճեան երգահանին ձեռքն. վասն զի իւր հրատարակած երգեցողութեան աստիճանաց նըշանքն և անուանքն, ժամանակաց և հանգստից, ինչպէս ճայնահանութեան մանր զարդուց նշանքն՝ նոյն են ամենեւին որ ինչ Բժշկեան Հօրն, և որովք բանով չի գտնաւորեմք, բայց զի նորա համառօտեանն է և զասագրոց վերածեալ. և Բժշկեան Հայրն կը խօսի միանգամայն և կը բազդատէ մեր՝ տոնկական և արարական երգեցողութեան հետ, և ժամանակին արեւելեան նուագարանաց յօրինման օրինաց վերայ: Եւ եթէ հաճոյ և պիտանի համարուէր երկասիրութիւնն ազգային երգահանաց՝ հնար էր զայն տպագրել:

Եթէ գոյ ինչ արդիւնք Թաշճեանի, յայնմ համարելի էր, որ Գեորգ կաթողիկոսի մեկենասութեամբ տպագրել տրուեր են եկեղեցական մատենաք՝ նոյն կանոնօք. և զասագրոց ծաւալմամբ, նոյն ուսուցչութիւնը ընդհանրացունել աշխատուած է ազգին մէջ: Բայց ներուի մեզ ըսել՝ թէ այս վերջին ըստած արդիւնքն են՝ կուսակ յառաջդիմութեան Հայկական երգոց համարելի է:

Մենք չհրատարակեցինք Բժշկեան Հօր երկասիրութեան գիւտը, վասն զի Հայկական

ձայնագրութիւն անուամբ հրապարակ ելած ժամանակ, պիտի կրէր արկարեւ հայկական սակաւ խաղից ձեւերը, բայց բոլորովին օտար կերպարանօք, օտար զօրութեամբ, օտար տեւողութեամբ, վերջապէս այնչափ օտար հայկական ձայնագրութիւն ըլլալէն, որ եթէ այն խաղից առաջին հնարող և ի գործ ածող երանելի Հայրապետքն մեր Սահակ, Մեսրոպ, Խորենացի, Շնորհալի... բովանդակ Հայրապետաց խմբով յանձն ի գերեզմանաց՝ բացարձակ պիտի չկրնէին ձանշնալ դառնը. այլ հարկ է որ ընդ ձեռամբ այդ նորագիւտ հնարողին աշակերտին՝ որ կարենան իրենց յօրինած չքնաղ քնարերգ շարականքն երգել։ Այսպէս, օչ թէ հայկական խաղից կատարելութիւն մի տրուած կը համարիմք, այլ զանոնք տակն ու վրայ արած և խանգարած. և եթէ խաղից զօրութեան օրինաց մէջ կար հին տիպար մի կատարելալ կամ անկատար՝ այն ալ բարձուած է։

Եթէ լուծենք այդ եկեղեցական ձայնագրութիւն Հայոց ըսուած դիւտը՝ ոչ այլ ինչ պիտի գտնենք, բայց արլի եւրոպական նօթայից վարդապետութիւնն, յարմարած հայկական քանի մը խաղերու ձեւոց։ Ըսածնիս պարզելու համար գնենք կարգաւ գլխաւոր կանոնքն և նոցա զօրութիւնը դէմ առ դէմ։

ՆՇԱՆՔ ԱՍՏԻՃԱՆԱՅ

ԵՒՐՈՊԱՅԱՆՔ	ՁԱՆՏԱԳՐՈՒԹԻՅԱՆ ՆՇԱՆՔ	
Ut,	Փուշ	Վ
Do	Էկորճ	Շ
Re	Վերնխաղ	Մ
Mi	Վերնխաղ	Վ
Fa	Բենկորճ	Բ
Sol	Խոսրովային	Խ
La	Ներքնխաղ	Ն
Si	Պարոյկ	Պ

ՆՇԱՆՔ ՏԵԻՈՂՈՒԹԵԱՆ (ամանակաց)

Semibreve	Սուշ	Օ
Minima	Չոյգկէտ	՝
Semiminima	Կէտ	՝
Croma	Ստորակէտ	՝
Semicroma	Երկստոր	՝
Bisroma	Ծունկ	՝
Semibisroma	Ծնկներ	՝

ՆՇԱՆՔ ՀԱՆԳՍՏԻՑ Կամ Ձայնահատք

գծին տակը	Սուշ	Օ
գծին վրայ	Չոյգկէտ	՝
	Կէտ	՝
	Ստոր	՝
	Երկստոր	՝
	Ծունկ	՝
	Ծնկներ	՝

ԿԻՍԱԶԱՅՆ

Diesis # Երկար, զը դուռ ձայնանշին վրայ

ԱՄԱՆԱԿ

tempo

վերջակէտ։

Ահաւասիկ ի համառօտ պատկերին ձայնագրութեան գլխաւոր կանոնքն, բաց ի մանունց ինչ, որք և անկատարք են ըստ մեզ. ուր յայտնապէս կը տեսնուի թէ՛ առնուած են հայկական քանի մի խաղք միայն և զրուած եւրոպական երաժշտութեան նշանաց դիմաց. ի բաց թողլով բովանդակ միս խաղերը. Կամ արեօք հարկ մի մեր սրբազան Հարց նուիրական սահմանը կոտիլ տարել, եւրոպական նօթայից դիմաց բան մը գնելու համար։ Միթէ գծի բազմակերպ դարձուած կը պակասեր նոյն գործը յառաջ բերելու. Բնչ հայկականութիւն կամ ախորժալուր հնչին կայ, փոխանակ ուսանողաց, տօ, ու, մի, ֆա, սօլ, լա, սի՝ ըսել տալու՝ փօ, է, վէ, բէ, խօ, նէ, պա՝ ըսել տալ. Թեքեւս եւրոպականէն խորշելու տենչն յայն մշած ըլլայ, կամ ո՛ր և է կերպիւ հայկական հետք մի նշմարուի այն ձայնագրութեան վերայ։ Եւ ահաւասիկ աստ է և մեր ցաւը, զի եթէ բնղանրանայ և յարատեւէ այն ձայնագրութիւնը, օր պիտի գայ, օր Սահակայ և Մեսրոպ պայ ձայնագրութիւնը իսպառ անհետ պիտի ըլլայ, և անյուշ պիտի թաղուին խաղերու գիտութիւնը և առաջնորդութիւնը, որոնք միայն են ճշմարիտ աւանդապահ շարականաց ճշգրիտ երգեցողութեան. և այնուհետեւ ըստ աշխարհաց և ազգաց՝ մնաւ պիտի գտնեն արաբական, տաճկական, եւրոպական կերպարանք երչեցողութեան ջնջելով գհայկականը և ազգայինը. քանի՜ տխուր հետեանք։

Այս ամենայն եղծմանց և պէս պէս զըրմանց տողեն տոնելու համար, ոչ լաւ եւս էր առնուլ ուղղակի եւրոպական նոթայից ձայնադրութիւնը, որով նուիրական, անարատ, անաղարտ կը մնային մեր Հարց յիշատակը, և ամենեցուն և ամենուրեք ընթերցողի և մատչելի կը լինէին, որով կը յազմար գաղթականաց իրաւացի տենչը, գիտնալ թէ՛ ինչպէս կը նուագուին իր սրբազան Հարց շարականքն և պատարագն ի ծննդավայր հայրենիսն յաղբարն նախնաբուսի. կը գտնէին ի նմա և եւրոպական երգահանք իրենց նոր բովը մը՝ մէջէն հանելու նորասեր Այտաներ:

Եւ թէ՛ կար խորշելի, մինչդեռ ոչ մի ազգի սեփականութիւն է այն, և ամէնքը նոյն նոթայով կը նուագեն: Այն մի ազգ կը հրաժարի երբեք իր մայրենի լեզուէն և անոր յատուկ գրութենէն, զորս կը ճանչնայ կնիք և պահպանող ազգութեան. իսկ երբ ու ձայնն՝ որ հասարակաց բարբառ մ'է ի բնութենէ՛ մինչ նոյնը կ'իմանայ և կը զգայ ամենայն ազգ տիրապդին երաժշտութենէ ինչպէս ուրախական նուագէ, մինչ կատարեալ գրութեան մ'ալ ընդհանրացած է ծանօթ և ընթերցողի հասարակաց, ինչ նշանակութիւն ունի անոր նմանակերպ ստեղծագործութիւն մը, և ընդէր նորա գրութիւնն չլլայ հասարակաց գրութեամբ, չլլայ եւրոպական նոթայիք:

Շարայարեղի

Կ. ՊՈԹԵԼՄԱՆ ԵՒ “ԳԻՐԳ ՎԱՍՏԱԿՈՏ”, Ի

ՀԱՅԵՐԷՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆ

(Շար. տես էջ 4)

ՄԵՐ նախորդ յօդուածին մէջ յայտնի տեսանք՝ որ ըստ Պոթելմանի, գրոցս հայերէն թարգմանութիւնն եղած է ի ինչատան և ոչ թէ ի կիլիկիա, ինչպէս այլ պատկանելի ազգային հաստատելէն: Բայց մենք առ այժմ՝ չենք փութար ըննադատել Պոթելմանի այս նոր կարծեաց հաս-

տատութիւնը կամ ստուգութիւնը, այլ նախ՝ պիտի ջանանք ներկայ յօդուածովս ներկայացրնել գերմանացի ըննադատին միւս ենթադրութիւնները գրոցս հայ թարգմանութեան ժամանակին և բնագրի մասին, և ապա գնահատել իւր կարծիքները:

Վերագոյն ի մէջ բերինք Վ. Հ. Ալիշանի կարծիքը թարգմանութեան ժամանակին նկատմամբ. «Ժամանակ թարգմանութեան կարծեմ զԳր. դար վաղագոյն բան անագան»: Իսկ Պոթելման այս կարծեաց հակառակ գիտուելու համար կ'իջնէ լեզուական ասպարիզին մէջ. — և այս տեսակետով ըննութեան թուրքայէն անցընելով զթարգմանութիւնս՝ այսպէս կը կնէ՛ իւր կարծիքը. «Առ այժմ կը համարեմ թէ նա միջին դարէն շատ ետքը կատարուած» թարգմանութիւն մ'է: — Իւր փաստերը՝ հետեւեալ տողից մէջ կ'ամփոփենք:

Վասն զի, կը զրէ, գրոցս հայերէն լեզուէն շատ ուսմիկ է. — բայց, կը յաւելու, այժմեան ըննադատութեան ունեցած վիճակին մէջ այս թարգմանութեան լեզուական բնագործվին ստոյգ փաստ մը չէ կարելի հանել անոր ժամանակը սահմանելու համար, որովհետեւ Միխիթար Հերացայի ալ Զերմանց գիրքն ընտիր լեզուով չէ, թէպէտ և այն յամին 1184 յօրինուած է արաբական աղբիւրներէ: Բաց աստի, հայերէն լեզուի իւրաքանչիւր դարուց մէջ կրած յառաջդէմ կամ յետադէմ փոփոխութեանց պատճառով թեանը ըննադատական մը չունինք՝ որ հիմնուած ըլլայ ժամանակագրական, մատենագրական, դիւանագիտական փաստերու վրայ. թէպէտ և այսպիսի ըննադատական մ'ալ պիտի չկարենար նպաստել մեր ըննութեան. վասն զի գրոցս հայ թարգմանիչն յայտնապէս կը ջանայ տեղ տեղ ընտիր լեզու գործածել, բայց ստուգել երբեք չի յաջողիր⁽¹⁾: Գրոցս մէջ յիշատակութեան ար-

1. Byzantinische Zeitschrift. Fünfter Band. Leipzig. 1896. էջ 388.

2. Նոյն. էջ 387...

3. Հմմտ. Հանդէս Ամսորեայ, 1889. թիւ 1-2: